

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาไม่ว่าจะเป็นสมัยโบราณหรือปัจจุบัน ย่อมเกิดขึ้นหรือจัดให้มีขึ้นเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งเปรียบได้กับกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพและระดับความเจริญก้าวหน้าของสังคมนั้น ๆ การที่จะพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรือง มีความมั่นคงปลอดภัยในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครองและการทหารได้นั้น การศึกษานับว่าเป็นส่วนที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะ "การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม และเป็นการสร้างภูมิปัญญาให้แก่สังคม การศึกษาจึงเป็นรากฐานและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของประเทศ"¹ คนที่มีการศึกษาที่สมบูรณ์แล้วส่วนมากชีวิตก็จะปลอดภัย รอดพ้นจากอันตรายและอุปสรรคนานาประการได้ นอกจากนั้นการศึกษายังช่วยให้คนสามารถนำความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตน แก่ครอบครัว แก่สังคม และแก่ประเทศชาติได้

การใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศ ด้วยการพัฒนาระดับความรู้ความสามารถของประชากรในประเทศเป็นเบื้องต้นนั้น เป็นกุศโลบายที่นักการศึกษา นักการปกครอง และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศทั้งหลายต่างล้วนเห็นความสำคัญและพยายามกระทำกันมาช้านานแล้ว ดังพระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวพระราชทานไว้เมื่อ 27 มีนาคม พ.ศ. 2427 ณ โรงเรียนพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ ซึ่งขอัญเชิญบางส่วนดังนี้

¹สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ผลการพัฒนาการศึกษาและแนวทางการพัฒนาการศึกษาในอนาคต (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2531), หน้า 1.

...วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญ แต่โบราณ
 ว่าเป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่เป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์
 เป็นต้นตลอดจนราษฎรพลเมือง สมควรและจำเป็นจะต้องรู้ เพราะ
 เป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง...
 เพราะฉะนั้นฉันจึงได้มีความมุ่งหมายตั้งใจที่จะจัดการเล่าเรียน
 ทั่วไป ทั้งบ้านทั้งเมือง ให้เป็นการรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยเร็ว...²

จากพระบรมราชาธิวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังอัญเชิญมาข้างต้นนี้
 จะเห็นว่า พระองค์ทรงเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งตั้งแต่
 พระเจ้าอยู่หัวตลอดลงไปจนถึงไพร่ฟ้าประชาชน การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่ทำให้
 กิจการทุกอย่างสำเร็จลุส่งไปได้ พระองค์จึงทรงตั้งพระปณิธานอย่างแน่วแน่ที่จะริบจัดตั้ง
 สถานที่เรียนและเร่งริบขยายการศึกษาให้ทั่วประเทศ

เรื่องของการศึกษาจะไม่มีวันหยุดนิ่งอยู่กับที่ จะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่
 เสมอและตลอดเวลา และโดยปกติการศึกษาจะมีแนวโน้มไปในทางที่ดีขึ้น เพราะได้รับการ
 ปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับศาสนา วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และระบบสังคม ซึ่ง
 ต่างก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน³ ดังนั้นเมื่อการศึกษาทำให้สภาวะการณ่ด้านอื่น ๆ
 เปลี่ยนแปลงไป โดยทำให้มีความก้าวหน้าเกิดขึ้น การศึกษาก็ย่อมมีผลกระทบต่อสภาพสังคม
 วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของชาติด้วย ดังข้อความที่ว่า

...ถ้าพิจารณาแง่เศรษฐกิจประชาคม ความจริงก็มีอยู่ว่า
 คนที่มีการศึกษาย่อมทำงานได้เฉลียวฉลาดและได้ผลดีกว่าคนที่ไร้
 การศึกษา ถ้าข้อความนี้เป็นความจริง การเพิ่มผลผลิตของ

² เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 17-18.

³ ลีนี่ หะวานนท์, การศึกษากับสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา: วิเคราะห์จาก
 ศิลาวารึกหลักที่ 1 และกฎหมายตรา 3 ดวง (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหา-
 วิทยาลัย, 2526), หน้า 48.

ชาติไทยย่อมจะประสบผลสำเร็จไม่ได้ ในเมื่อคนของเรายังรู้หนังสือ
แบบงู ๆ ปลา ๆ ...⁴

จากข้อความนี้สรุปได้ว่าคนที่ได้รับการศึกษาจะมีภาษีดีกว่าคนที่ด้อยการศึกษา ทั้งในด้านการทำ
งาน การประกอบอาชีพ หรืออื่น ๆ เพราะการศึกษาย่อมปรุงแต่งคนให้เฉลียวฉลาดขึ้น รอบรู้
ขึ้น สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมีวิจรรย์มากกว่าผู้ที่ด้อยการศึกษา ดังนั้นการจะพัฒนา
ชาติไทยจะเจริญได้อย่างไร トラบที่คนไทยยังด้อยการศึกษา ไม่สามารถจะนำความรู้ที่มีอยู่นั้น
ไปช่วยพัฒนาประเทศได้ บทความนี้เห็นว่า ถ้าพัฒนาคนด้วยการให้ศึกษาแล้ว จะสามารถพัฒนา
ประเทศได้ทุกด้าน

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การศึกษาเป็นกระบวนการสร้างประชากรของประเทศให้มี
กำลัง มีความสามารถที่จะพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าได้อย่างมีสันติสุข การที่ประเทศ
ชาติจะให้การศึกษาคือเป็นปัจจัยหลักอย่างหนึ่งในการพัฒนาประชากรและประเทศชาติให้บรรลุ
เป้าหมายดังกล่าว จำเป็นจะต้องมีระบบการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพพอสมควร
ประเทศไทยได้มีการจัดการศึกษามาเป็นเวลายาวนาน การศึกษาไทยในสมัยโบราณ เริ่มตั้งแต่
สมัยลานนาไทย สมัยสุโขทัย สมัยศรีอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึง 4)
นโยบายและจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษายังไม่เป็นระบบแบบแผนที่แน่นอน ไม่มีโรงเรียน ไม่
มีครูเป็นทางการ ใครใคร่เรียนกับใคร เรียนอะไรขึ้นอยู่กับความพอใจของแต่ละบุคคล บางคน
เรียนจากบ้าน บางคนเรียนจากวัด การเรียนการสอนมุ่งเน้นจริยธรรมและการอ่านออกเขียน
ได้ พร้อมกับความเชื่อที่ว่า การไปอยู่กับพระภายในวัดจะได้ทั้งความรู้และได้ทั้งระเบียบวินัย
ส่วนการสอนวิชาอื่นนั้น สอนกันในตระกูลโดยการสืบทอดวิชาชีพให้ลูกหลาน ส่วนการศึกษาของ
เด็กหญิงนั้นมุ่งเน้นไปทางงานบ้าน การเรือน และการฝึกหัดกิริยามารยาท บรรดาบุตรหลาน
ขุนนางมุ่งเน้นให้เรียนหนังสือเป็นสำคัญ⁵

⁴ บัว ย อึ้งภากรณ์, บทความประกอบหมวดวิชาการศึกษา: การศึกษาในประเทศไทย
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 48.

⁵ กรมสามัญศึกษา, บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา (กรุงเทพ
มหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2512), หน้า 174.

เมื่อมีการจัดระบบการศึกษาเป็นระบบอย่างสมัยใหม่ คือเริ่มมีระบบโรงเรียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมัยนี้ได้มีคณะมิชชันนารีเข้ามามาก เพื่อเผยแพร่ลัทธิทางศาสนาพร้อมทั้งนำวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาด้วย เช่น ความรู้ทางการแพทย์ การพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการวางรากฐานทางการศึกษาที่สำคัญประการหนึ่งในเวลาต่อมา^๕ การเผยแพร่ทางศาสนาของคณะมิชชันนารีนี้มีผลทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศครั้งยิ่งใหญ่ทั้งด้านการศึกษา การแพทย์ การพิมพ์ซึ่งเป็นตัวกำเนิดโรงพิมพ์และหนังสือพิมพ์ในสมัยต่อมาทางการแพทย์ก็มีวิวัฒนาการที่ดีขึ้นจนถึงเกิดโรงเรียนแพทยศาสตรขึ้นในประเทศ ทางด้านการศึกษาที่ขยายไปอย่างกว้างขวางไม่ได้จำกัดวงอยู่เฉพาะบุคคลบางกลุ่มอีกต่อไป เป็นต้น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่ประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากประเทศทางตะวันตกอย่างมาก และเป็นระยะที่เริ่มก้าวเข้าสู่การปรับปรุงประเทศแบบสมัยใหม่^๖ ได้รับวิทยาการแผนใหม่มากขึ้น นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงแสวงหาความรู้จากพวกมิชชันนารีและทรงศึกษาด้วยพระองค์เอง ทั้งวิชาประวัติศาสตร์ การเมือง วิทยาศาสตร์ โหราศาสตร์และดาราศาสตร์^๗ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้านายที่สนพระทัยศึกษาวิทยาการตะวันตกขั้นสูงอีกด้วย เมื่อครั้งที่ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ก็ทรงศึกษาภาษาอังกฤษจนสามารถอ่านเขียนได้ถูกต้อง รวมทั้งสามารถแปลตำราป็นใหญ่ของฝรั่ง เกล็ดที่พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย และใช้เป็นตำราฝึกหัดทหารป็นใหญ่มากจนถึงสมัยนี้^๘ อีกทั้งยังสนพระทัยในการศึกษาวิทยาศาสตร์ การแพทย์ และ

^๕ รอง ศยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507 (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2495), หน้า 9-11.

^๖ ลีปพนนท์ เกตุทัต และคนอื่น ๆ, รายงานการวิจัยเรื่องระบบอุดมศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2522), หน้า 1.

^๗ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ" ใน นิราศลอนดอน (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณนิพนธ์กร, 2470), หน้า 10.

^๘ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2505), หน้า 383-385.

การช่าง จนสามารถต่อเรือกำปั่นได้ด้วยพระองค์เอง¹⁰ ในสมัยนี้มีการเรียนวิชาการในด้าน
อุดมศึกษาชั้นสูงอีกมากมายโดยเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษ ที่พระองค์ทรงเห็นว่าจะเป็นการนำไปสู่
การไขความลับของอำนาจตะวันตก¹¹ เนื่องจากคนไทยไม่สามารถใช้ภาษาอังกฤษติดต่อสื่อสาร
ได้ การศึกษาภาษาอังกฤษจะสามารถทำให้คนไทยเข้าใจความหมายและความต้องการของชาติ
ต่าง ๆ ทางตะวันตกได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในความรู้ของ
ชาวตะวันตกมาก ทรงส่งเสริมให้มีการเรียนภาษาอังกฤษอย่างแพร่หลายในพระบรมมหาราชวัง
ใน พ.ศ. 2405 พระองค์ทรงจ้าง นางแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ และ
ทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งกล่าวได้ว่าในรัชสมัยของพระองค์นี้เป็นยุคใหม่
ของการศึกษาแห่งประเทศไทยโดยเริ่มต้นในตอนปลายแห่งรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน¹² งานขยายการศึกษาจึงต้องตกมา
เป็นพระราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นผู้เริ่มยุคปัจจุบัน
ของการศึกษาแห่งประเทศไทย

ในสมัยนั้นเริ่มมีภัยจากการเผยแพร่วัฒนธรรมตะวันตก เป็นเหตุ
ผลักดันให้ต้องมีการปฏิรูปปรับปรุงบ้านเมืองในทุกด้าน เพื่อให้เจริญ "ตามมาตรฐานต่างประเทศ"
และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญรอยพระยุคล
บาทสมเด็จพระชนกนาถในด้านการปฏิรูปประเทศชาติเป็นการใหญ่ ทั้งในด้านการปกครอง ด้าน
สังคม การสุขาภิบาลและอนามัย การคมนาคม และการศึกษา ทรงจัดการศึกษาเพื่อฝึกคนเข้า
ทำงานของรัฐเป็นประการสำคัญ¹³ ซึ่งการจะส่งคนเข้าทำงานของรัฐบาลได้นั้น จำเป็นจะ

¹⁰ ยอร์ช ออร์ส เฟลด์ส, หมอบเลียสในรัชกาลที่ 4 (Samuel Reynolds House of Siam) (พระนคร: กองคริสเตียนศึกษาสภาคริสตจักรในประเทศไทย, 2504), หน้า 32.

¹¹ Bertha Blount, McFarland of Siam (New York: Vantage Press Inc., 1958), p. 45.

¹² วรวิทย์ วคินสรากร, การศึกษาของไทย (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสารมวลชน, 2519), หน้า 18.

¹³ กรมการศึกษานอกโรงเรียน, วิวัฒนาการทางการศึกษานอกโรงเรียนของไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2527), หน้า 23.

ต้องให้การศึกษาทั้งด้านความรู้ทั่ว ๆ ไป และทางด้านอาชีพที่จะออกไปรับราชการให้แก่พลเมือง และในการปฏิรูปปรับปรุงบ้านเมือง เพื่อโยงอำนาจเข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์นี้ จำเป็นอย่างยิ่ง ต้องการข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถ เป็นแรงสนับสนุนการกระทำตามพระบรมราโชบาย จำเป็นต้องจัดการศึกษาให้ได้คนที่มีความรู้ความสามารถในวิชาแขนงใหม่ ๆ อย่างรวดเร็ว และมีจำนวนเพียงพอแก่ความต้องการ แต่ปรากฏว่าพระองค์ได้คนมาช่วยราชการได้ไม่พอพระราชประสงค์ ทรงลำบากพระทัยในเรื่องนี้มาก เห็นได้จากทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ความว่า

...ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ขัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไปไม่ได้เร็วก็เพราะเรื่องคนอย่างเดียว เพราะเหตุขัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้ความสามารถไม่พอ...¹⁴

จากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้แสดงถึงความอัดอั้นตันพระราชนุกทัยของพระองค์ในการจะหาข้าราชการที่มีความรู้ความสามารถมาบริหารงานช่วยเหลือพระองค์ และแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้ชาวต่างชาติที่มีความรู้ความชำนาญกว่าคนไทยมาช่วยงานราชการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า การศึกษาแบบดั้งเดิมคือการเรียนหนังสือกับผู้รู้วิชา โดยมีได้มีโรงเรียนเป็นระเบียบแบบแผนแต่ประการใด ไม่สามารถจะควบคุมการศึกษาให้ได้มาตรฐานได้ และไม่สามารถจะผลิตคนออกไปรับราชการได้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2414¹⁵ ด้วยการรับนักเรียนจากบุตรเจ้านาย ข้าราชการ

¹⁴"พระราชหัตถเลขาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ลงวันที่ 21 มกราคม ร. ศก. 117," ใน พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูล เล่ม 2 ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (พระนคร: สำนักพิมพ์ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, 2506), หน้า 146.

¹⁵"ประกาศเรื่องโรงเรียน ๗ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมสามค่ำ ปีมแม ตรีศก คักราช 1233 พ.ศ. 2414," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7-8 (รศ. 82-93) (พระนคร: ม.ป.ท., 2478), หน้า 81-82.

ผู้ใกล้ชิดพระองค์ก่อน ต่อมาจึงทรงโปรดเกล้าฯให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้น ในปี พ.ศ. 2414^{16*} ซึ่งทั้ง 2 โรงเรียนสังกัดอยู่ในกรมมหาดเล็ก วัตถุประสงค์ที่ตั้งโรงเรียนทั้ง 2 ประเภทนี้ก็เพื่อให้คนรู้หนังสือเข้ารับราชการและกรมมหาดเล็กก็เป็นหน่วยงานที่ใกล้ชิดพระองค์มากที่สุด การตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังนี้ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศชักชวนพระราชวงศ์และบรรดาข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียน พร้อมกันนั้น ทรงจัดให้คนในกรมอาลักษณ์^{**} เป็นครูสอนวิชาหนังสือไทย สอนคิดเลข และสอนขนบธรรมเนียมราชการด้วย ทรงพระราชทานเงินเดือนครูสอนให้พอสมควรใช้สอย กับทั้งพระราชทานเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มกับเบี้ยเลี้ยงกลางวันให้แก่ผู้เรียนอีกด้วย ส่วนวิธีการสอนนั้นพระองค์ทรงกำชับให้ครูผู้สอนใช้วิธีการสอนที่สุภาพเรียบร้อย ไม่ให้ใช้วิธีการดุด่าว่ากล่าวอย่างหยาบคาย¹⁷ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนให้พระราชวงศ์และขุนนางส่งบุตรหลานเข้าเรียนในโรงเรียน ซึ่งพระองค์ทรงจัดตั้งขึ้นไว้ในพระบรมมหาราชวังก็เพราะว่า บรรดาผู้ปกครองเด็กเหล่านี้เคยรับราชการและมีความรู้ดี อีกประการหนึ่งเพื่อกระทำให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎรให้คิดชวนชวายที่จะส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนบ้าง ส่วนการที่จัดคนในกรมอาลักษณ์

¹⁶ ร่อง คยามานนท์ และคนอื่น ๆ. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507, หน้า 15.

* ในปี พ.ศ. 2414 ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษ มีนายฟรานซิส ยอร์ช แพตเตอร์สัน ชาวอังกฤษเป็นครู โรงเรียนตั้งอยู่ได้ 5 ปี ก็ต้องเลิกเสียชั่วคราว เพราะครูลากลับไปยุโรป ในปี พ.ศ. 2422 จึงตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ที่พระราชวังนันทอุทยาน ดอกเตอร์แมคฟาร์แลนด์ เป็นอาจารย์ใหญ่ โรงเรียนนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรมมหาดเล็ก เหมือนโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทยในพระบรมมหาราชวัง หรือโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษเดิม (ซึ่งตั้งอยู่ที่ตึกสองชั้น ริมประตูนิมานชัยศรี ข้างตะวันออก ที่เปิดสอนเพียง 5 ปี) แต่ขึ้นอยู่กับคณะกรรมการคณะหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลและจัดการเรื่องของโรงเรียนเอง.

** "อาลักษณ์" คือ ผู้ที่ทำหน้าที่ทางหนังสือในราชสำนัก.

¹⁷ "ประกาศเรื่องโรงเรียน ณ วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย แรมสามค่ำ ปีมแม ตรีศก คักราช 1233, พ.ศ. 2414," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7-8 (รศ. 82-93), หน้า 81-82.

เป็นครูสอนนั้น เพราะคนเหล่านี้มีความรู้จะเป็นครูได้ และยังมีความรู้ทางด้านระเบียบ
ข้าราชการด้วย การพระราชทานเงินเดือนให้แก่ครูนั้นก็เพื่อเป็นรางวัลแห่งความเหน้อยยากจะ
ได้มีกำลังใจในการสอนต่อไป ซึ่งแต่ก่อนครูไม่เคยได้รับเงินเดือนมาก่อน เนื่องจากครูเป็น
พระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ จากจุดนี้เองที่เริ่มมีการจ่ายเงินเดือนครูเป็นครั้งแรก และการศึกษาที่
เริ่มเป็นระบบ มีระเบียบแบบแผนขึ้น มีสถานศึกษาที่ไม่ใช่เป็นวัดอย่างแต่ก่อน มีครูเป็นฆราวาส
มีนักเรียน มีหลักสูตรเป็นหลักเป็นฐานขึ้น การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเสื้อผ้าและเครื่องนุ่งห่มให้นักเรียนก็วิวัฒนาการเป็นประเพณี
ต่อมาที่เรียกว่า "นักเรียนหลวง"* ทางด้านวิธีการสอนพระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เลิกวิธีการดุด่าว่ากล่าว และลงโทษนักเรียนอย่างรุนแรง ซึ่งมีผลทำให้วิธีการสอนของไทย
ทันสมัยขึ้น

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะจัดตั้ง
โรงเรียนสำหรับราษฎรโดยเฉพาะ เพื่อให้การศึกษาแพร่หลายออกไป และจะได้เป็นประโยชน์
แก่ราษฎร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงเพิ่มขึ้นสำหรับประชาชนตามวัด
หลายแห่ง แห่งแรกคือ "โรงเรียนวัดมเหยงคณ์พาราม"^{๑๖} เมื่อตั้งโรงเรียนหลวงตามวัดขึ้นแล้ว
ก็เกิดข่าวลือว่า ทางราชการตั้งโรงเรียนขึ้นเพื่อจะเกณฑ์เด็กไปเป็นทหารและการเป็นทหาร
สมัยนั้นลำบากตรากตรำมาก พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ ออกประกาศชี้แจงแสดง
ความมุ่งหมายของการศึกษาและชักชวนให้ราษฎรนิยมการเรียนหนังสือ^{๑๗} ประกาศชี้แจงนี้
นอกจากจะเน้นถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาแล้ว พระองค์ยังทรงชักชวนให้ราษฎรหันมาเรียน
หนังสือในโรงเรียน ก่อนหน้านั้นพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯประกาศราชกิจจานุเบกษา

*"นักเรียนหลวง" คือ นักเรียนที่สอบไล่ได้มัธยมศึกษาบริบูรณ์ สภาจัดการโรงเรียน
เลือกเห็นว่าเป็นคนฉลาดหลักแหลม ควรจะฝึกหัดเป็นข้าราชการได้ สภาจะรับไว้เป็นนักเรียน
หลวง เรียนรู้แล้วส่งไปรับราชการในกระทรวงใด ๆ ตามความสามารถของนักเรียน (จาก
ประกาศตั้งหลักสูตรโรงเรียนข้าราชการพลเรือน).

^{๑๖}สุจริต ถาวรสุข, พระประวัติและงานเล่ม 2 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 110-111.

^{๑๗}"ประกาศโรงเรียนเรื่องใครมีบุตรหลานควรส่งไปเข้าเรียน ลงวันศุกร์ แรมสาม
ค่ำ ปีมะเส็งชวดศก 1247," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9-10 (รศ. 94-104),
หน้า 221-223.

มาก่อนแล้ว เรื่อง "ให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยแลสอนเลขทุก ๆ พระอาราม"²⁰ ต่อมาจึงทรงแต่งตั้งพระที่จะเป็นผู้สอน และกำหนดให้วัดทุกวัดเป็นโรงเรียนโดยมีพระสอนไม่น้อยกว่าวัดละ 5 รูป หรือตามขนาดของวัดนั้น ๆ ถ้าพระสงฆ์ไม่มีคุณวุฒิเพียงพอก็ให้ใช้ครูที่เป็นฆราวาสหรือคฤหัสถ์เป็นผู้สอน พร้อมกันนั้นก็ทรงกำชับผู้สอนให้เร่งสอนให้เต็มกำลังความสามารถ และความรู้ที่ตนมีอยู่ ด้วยการเน้นวิชาหนังสือไทยและวิชาเลขเป็นสำคัญ นอกจากนั้นพระองค์ยังพระราชทานเบี้ยเลี้ยงแก่เด็กนักเรียน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการ"ไล่นักหนังสือไทย" และพระราชทานรางวัลแก่ผู้ที่สอบไล่ได้²¹ การสอบไล่หนังสือไทยนี้เพื่อปรับวุฒิให้ผู้ที่เรียนเป็นการรับรองว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถออกไปรับราชการได้

เมื่อการศึกษาแพร่หลายขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องมีหน่วยงานจัดการในเรื่องการศึกษาโดยเฉพาะ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นในกระทรวงธรรมการ เมื่อปี พ.ศ.2430²² มีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นอธิบดี กรมนี้มีหน้าที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานด้านการศึกษาของประเทศทั้งหมด ดังนั้นพระองค์ทรงพระกรุณาจึงโปรดเกล้าฯ ให้โอนโรงเรียนทั้งหมดทั้งในพระนครและต่างจังหวัดรวมทั้งโรงเรียนในสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก จำนวน 34 โรงเรียนมาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ²³ ซึ่งนับได้ว่าเป็นนิมิตหมายอันดีของไทยที่การศึกษาของชาติเริ่มจะมีความมั่นคงขึ้นแล้ว เริ่มมี

²⁰"โปรดเกล้าฯ จะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยแลสอนเลขทุก ๆ พระอาราม ลงวันอังคาร เดือนแปด ขึ้นสี่ค่ำ ปีกุนสัปตศักราช 1257," ใน เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 9-10.

²¹"รายงานโรงเรียน เรื่องการไล่นักหนังสือและพระราชทานรางวัล (นักเรียนในโรงเรียนหลวง) ลงวันจันทร์ เดือนเก้า ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีกาสัปตศก 1247," ใน เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 24-27.

²²"ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการ ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสิบห้าค่ำ ปีกุนนพศก จุลศักราช 1249," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 11-12 (ร.ศ.105-109), หน้า 154-155.

²³ดวงเดือน พิศาลบุตร, ประวัติการศึกษาไทย (ฉบับย่อ) (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มิ่งมงคลการพิมพ์, 2517), หน้า 16.

หน่วยงานทำหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง คือ มีอธิบดีกรมศึกษาธิการเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบงานด้านการศึกษาทั้งหมด ในขณะที่เดียวกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนวรการโกศล เป็นพนักงานออกไปตรวจดูงานด้านการศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่น²⁴ เพื่อให้สามารถดัดแปลงปรับปรุงและนำมาใช้กับการศึกษาของไทย ทรงกำหนดให้ดูงานโดยแบ่งประเภทของโรงเรียนเป็น 5 ประเภท กล่าวคือ การเล่าเรียนขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง โรงเรียนอาจารย์ และโรงเรียนวิชาชีพทั้งหลาย นอกจากนี้ในโรงเรียนแต่ละประเภททรงกำหนดให้ดูรายละเอียดถึงปริมาณและคุณภาพของโรงเรียนประเภท และระดับต่าง ๆ ตลอดจนการบริหารการศึกษา เช่น การจัดแบบสหศึกษาหรือแยกชายหญิง การจัดหลักสูตร สภาพการจัดการเรียนการสอน การสอบไล่ หรือวัดผล การตรวจโรงเรียน ส่วนการเล่าเรียนขั้นสูงซึ่งน่าจะหมายถึง "การอุดมศึกษา" ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยยังจัดตั้งไม่ได้ ก็ทรงให้ดูงานมาเพื่อด้วย สำหรับโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น เพราะถ้าไม่มีครูอาจารย์ ทางราชการก็ไม่สามารถจะเปิดโรงเรียนได้ นอกจากนี้ยังทรงกำหนดให้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องการวางแผนการศึกษา อันได้แก่ การวางแผนกำลังคน ประเภทของสาขาวิชาที่จัดการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา การวางแผนการใช้คนเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว การลงทุนทางการศึกษา กล่าวได้ว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นนักการศึกษาพระองค์แรกที่ทรงคำนึงถึงหลักวิชาการวางแผนการศึกษาและเศรษฐกิจการศึกษา สิ่งที่น่าสนใจมากก็คือ ได้ทรงมอบให้ขุนวรการโกศลศึกษาว่า ญี่ปุ่นใช้บุคลากรต่างชาติมาช่วยสอนมากน้อยเพียงใด และวิชาภาษาญี่ปุ่นใช้สอนถึงระดับใด เพื่อจะได้เปรียบเทียบถึงความจำเป็นของการเรียนภาษาต่างประเทศด้วย นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ยังทรงสั่งให้ขุนวรการโกศลหาซื้อตัวอย่างทั้งแบบเรียนและรูปถ่ายต่าง ๆ เท่าที่จะพอนำกลับมาเมืองไทยได้มาเป็นตัวอย่างด้วย²⁵

²⁴ "รายงานของขุนวรการโกศล เรื่องการตรวจโรงเรียนในประเทศญี่ปุ่น จ.ศ. 1249 (พ.ศ. 2430)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 หน้า 1/2.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากจะดูงานด้านการศึกษาในญี่ปุ่นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคิดที่จะนำระบบและวิธีการศึกษาแบบตะวันตกมาปรับปรุงการศึกษาของไทยด้วย ดังนั้นในปี พ.ศ. 2434 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นราชทูตพิเศษต่างพระองค์ไปยุโรป และให้ตรวจการศึกษาในนานาประเทศทั้งยุโรป อียิปต์ และอินเดีย²⁶ นอกจากนั้นทรงส่งเสริมโรงเรียนเอกชนให้เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษาให้แก่ประชาชน เช่น โรงเรียนของพวกบาทหลวงและหมอสอนศาสนา และทรงส่งเสริมให้ตั้งโรงเรียนเล็ก (ของพระวิมาดา กรมพระสุทธาสินีนาฏ)²⁷ โดยมีวัตถุประสงค์ให้โรงเรียนเอกชนเหล่านี้ช่วยแบ่งเบาภาระของทางราชการในการจัดสร้างโรงเรียน เป็นการขยายการศึกษาของชาติด้วย

เมื่อการคุกคามประเทศจักรวรรดินิยมทวีความรุนแรงขึ้น ทำให้มีเรื่องจัดการเกี่ยวกับหัวเมืองมากขึ้นกว่าเดิม ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. 2435²⁸ เพื่อไปดำเนินงานด้านปกครองประเทศ ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งสำคัญที่สุดในการปรับปรุงประเทศในระบายนั้น ดังนั้นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการจึงว่างลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน²⁹ พระยาภาสกรวงศ์ได้เสนอทำแผนภูมิการศึกษา ด้วยการแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ การศึกษาระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา ก็นจะทำให้การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาภาคบังคับ³⁰ พอดีเกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองใน

²⁶ สุจริต ถาวรสุข, พระประวัติและงานเล่ม 2 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 169.

²⁷ "รายงานกรมศึกษาธิการ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433)," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 5 แผ่น ค. 1/24.

²⁸ "ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี ลงวันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร์ คค 111." ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13-14 (ร.ศ. 110-113), หน้า 93-98.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

³⁰ วุฒิชัย มุลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์สมมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 113.

ร.ศ. 112 แผนการจะขยายการศึกษาจึงยังไม่บรรลุเป้าหมายทั้งด้านอุดมศึกษาและด้านการศึกษาภาคบังคับ ส่วนการขยายการศึกษาไปยังหัวเมืองก็ประสบปัญหาการขาดแคลนครู ดังนั้นจึงมีการตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นในปี พ.ศ. 2435^๑ เพื่อผลิตครูให้เพียงพอกับความต้องการตามแผนงานขยายการศึกษาไปยังหัวเมืองได้มากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป เมื่อปี พ.ศ. 2440 ทรงค้นพบว่าพระราชหฤทัยที่นักเรียนที่ส่งไปศึกษาอยู่นั้นเรียนไม่สำเร็จทันใช้งาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อัครราชทูตประจำราชสำนักอังกฤษ ฮอลแลนด์ เบลเยียม และอเมริกา สืบสวนเรื่องการศึกษาและเสนอแนวทางแก้ไข ขณะนั้นกรมศึกษาธิการ กำลังดำริจัดรูปการศึกษาอยู่แล้วจึงรวบรวมความเห็นของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กับความดำริเดิมเป็นโครงการศึกษา นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย

โครงการศึกษานี้แบ่งการศึกษาออกเป็น 4 ระดับ คือ ระดับมูลศึกษา ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา สำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้นยังจัดไม่ได้จนกว่าจะจัดตั้งโรงเรียนระดับต้นและระดับกลางให้มั่นคงถาวรก่อน แต่ในโครงการศึกษายังมีความหวังจะจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้ได้ โดยคาดว่าจะรวมมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นวิทยาลัยสำหรับวินัยและศาสตร์ ให้มหาธาตุวิทยาลัยเป็นวิทยาลัยสำหรับกฎหมาย ให้โรงเรียนแพทยากรเป็นวิทยาลัยสำหรับแพทย์ หลังจากนั้นจะรวมวิทยาลัยเหล่านี้เป็น "มหาวิทยาลัย" โดยจะใช้ชื่อว่า "รัตนโกสินทรสาทรวิทยาลัย"^๒ ซึ่งความคิดที่จะจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานี้มีมานานแล้วเกือบ 40 ปี ในปี พ.ศ. 2404 หมอรัตเลย์ได้เรียกร้องให้มีการตั้ง "ยูนิเวอร์ซิตี" หรือมหาวิทยาลัยขึ้นในเมืองไทยด้วยวัตถุประสงค์ที่ว่า "จะได้รู้ถนัดในภาษาต่าง ๆ และมีปัญญาตรึกตรองคิดกระทำการงานให้สำเร็จตลอดไปได้พอสมควรเจ้าแผ่นดินสยามจะวางพระทัย ใ้ราชการใหญ่แก่เขาได้ไม่ต้องกลัวว่าจะเสียราชการ"^๓

^๑ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 74.

^๒ ร่อง คยามานนท์ และคนอื่น ๆ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507, หน้า 31.

^๓ The Bangkok Recorder 1, (มิถุนายน จ.ศ. 1227, พ.ศ. 2408): 37-38.

เนื่องจากคนไทยมีความรู้น้อยอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านภาษาต่าง ๆ สมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนาคนไทยทั้งด้านความรู้และภาษาต่าง ๆ และเพื่อนำบุคคลเหล่านี้มาช่วยงานราชการต่อไป

เนื่องจากจักรวรรดินิยมเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศเพื่อนบ้านของไทย เริ่มด้วยอังกฤษและฮอลันดาทำสนธิสัญญาเพื่อขจัดข้อพิพาทและมีการแบ่งเขตอิทธิพลในเอเชียอาคเนย์กัน ในปี พ.ศ. 2367 นอกจากนั้น สงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษ ระหว่างปี พ.ศ. 2367 ถึง 2369 ล้วนเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทยทั้งสิ้น การคุกคามที่จักรวรรดินิยมตะวันตกเหล่านี้มีต่อไทยในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือฝรั่งเศสพยายามที่จะเป็น ผู้ครอบครองคุ้มครองเขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทย และในที่สุดไทยก็ต้องยอมเสียเขมร ส่วนนอกให้ฝรั่งเศสไปตามสนธิสัญญาปี พ.ศ. 2410^{๓๔} การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกนี้ เป็นภัยแก่เอกราชของไทยเป็นอย่างมาก ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศ ในด้านต่าง ๆ เพื่อรักษาเอกราชของชาติไว้ ด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวการจัดการอุดมศึกษาเพื่อผลิตข้าราชการรุ่นใหม่จึงต้องกระทำอย่างรีบด่วน^{๓๕} นอกจากนั้นมีชาวต่างชาติที่เสนอให้จัดตั้ง สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาอีกคน คือ นายแซมมวล จี. แมกฟาร์แลนด์ (Samuel G. McFarland) ซึ่งเข้าประเทศไทยมาเพื่อเผยแพร่ศาสนาได้เขียนจดหมายเสนอแผนการ: ตั้ง "วิทยาลัยที่กรุงเทพฯ สำหรับให้การศึกษาแก่เด็กหนุ่มสาวของไทย" ในปี พ.ศ. 2420^{๓๕} ข้อเสนอนี้เป็นที่น่าสนใจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยมาก และ

^{๓๔} กระทรวงศึกษาธิการ, 200 ปี ของการศึกษาไทย (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2526), หน้า 44.

^{๓๕} อนันต์ ศรีโสภณ, การวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย (Goal Analysis of University in Thailand) (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522), หน้า 27.

^{๓๖} กระทรวงศึกษาธิการ, 200 ปี ของการศึกษาไทย อ้างถึงใน David K. Wyatt, "Siam Weekly Advertiser," in Samuel McFarland and Early Education Modernization in Thailand, 1877-1895 Felicitation Volume of Southeast Asia Studies, Vol. I (Bangkok: The Siam Society, 1965).

ทรงโปรดเกล้าฯ ให้แมกฟาร์แลนด์รับผิดชอบเกี่ยวกับการดำเนินงานโรงเรียนสวนอนันต์ที่วังนันทอุทยาน ซึ่งเปิดเรียนในเดือนมกราคม พ.ศ.2421 (ค.ศ.1878)³⁷ ซึ่งโรงเรียนนี้ไม่ได้สังกัดกรมมหาดเล็กดังกล่าวมาแล้ว* ในเวลาเดียวกันพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเกรงว่าโรงเรียนสวนอนันต์ ซึ่งดำเนินการโดยชาวต่างชาตินี้อาจจะทำให้คนไทยเข้ารีตได้ ดังนั้นพระองค์จึงทรงกำชับเรื่องการสอนว่า "ห้ามไม่ให้สอนศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกให้สอนแต่ธรรมเนียมการหนังสือแลให้ฝึกหัดลายมือให้ใช้เป็นเสมียนได้ วิชาคิดเลขแลวิชาช่างที่เป็นประโยชน์และธรรมเนียมต่าง ๆ ที่จะเป็นคุณแก่แผ่นดิน"³⁸ ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงห้ามไม่ให้สอนศาสนาในโรงเรียนก็ตาม แต่อิทธิพลของชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในระยะแรก ๆ นั้นเกือบทั้งหมดเป็นพวกเผยแผ่ศาสนาประกอบกับการเผยแพร่วิทยาการและความคิดเห็นอีกด้วย ด้วยการตั้งโรงเรียน ออกหนังสือพิมพ์ หรือรักษาโรคตามวิชาการแพทย์สมัยใหม่ เป็นต้น³⁹ การเผยแพร่วิทยาการทั้งหลายเริ่มจากการจัดตั้งโรงเรียน การออกหนังสือพิมพ์ ตลอดจนการแพทย์แผนใหม่ ล้วนมีอิทธิพลที่ทำให้ประเทศไทยพัฒนาขึ้นเร็วกว่าประเทศอื่น ๆ แต่ในเวลาเดียวกันก็ต้องระวังรักษาเอกราชไว้ด้วย

ประสบการณ์จากการเสด็จพระราชดำเนินประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ สิงคโปร์ บัตตาเวีย และสมารัง ในปี พ.ศ.2413 อินเดีย ในปี พ.ศ.2414 และเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป ในปี พ.ศ.2439 ล้วนแต่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในประเทศที่สำคัญทุกครั้งที่เสด็จกลับ เช่น เสด็จกลับจากสิงคโปร์ก็ทรงจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ส่งนักเรียนไทยไปเรียนที่สิงคโปร์ และเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นในปี พ.ศ.2440⁴⁰ เป็นต้น พระองค์จะทรงนำเอาสิ่งที่ดีมีประโยชน์ สิ่งที่จะช่วย

³⁷ กระทรวงศึกษาธิการ, 200 ปีของการศึกษาไทย, หน้า 44-45.

*โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมหน้า 7.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุราชกิจรายวัน ภาค 7 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2477), หน้า 164-165.

³⁹ กระทรวงศึกษาธิการ, 200 ปีของการศึกษาไทย, หน้า 44.

⁴⁰ "เบ็ดเสร็จกระทรวงยุติธรรม 1-14 พ.ศ.2468-2472," หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารรัชกาลที่ 7.

พัฒนาประเทศไทย วิธีการที่จะรักษาเอกราชของชาติและอื่น ๆ นำมาปรับปรุงประเทศไทย
 ทุกครั้ง เพื่อจะผลิตบุคคลที่มีความรู้มารับราชการ แต่การขาดแคลนบุคคลที่มีความรู้
 ความสามารถในราชการนี้มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาชั้นอุดมศึกษา และเป็นผลมาจากกา
 ปฏิรูปประเทศในหลาย ๆ ด้านด้วย แม้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยอมรับ
 ความจริงในเรื่องนี้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงพระราชทานไปยังพระยาสุรียานุวัตร
 (เกิด บุญนาค) อัครราชทูตไทยประจำประเทศฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2446
 เกี่ยวกับความไม่เจริญในการปฏิบัติงานราชการ ความว่า ชำราชการไทยในสมัย พ.ศ. 2446
 อันเป็นเวลาที่ได้จัดการศึกษามาแล้วหลายปี ไม่มีพื้นความรู้เพียงพอ และเหมาะสมกับ
 ตำแหน่งที่ตนเองรับหน้าที่อยู่ การที่มีความรู้ไม่เพียงพอ เมื่อมารับตำแหน่งหน้าที่ราชการ ก็ไม่
 สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ดี เนื่องจากด้อยด้านความรู้และประสบการณ์ ผลก็คือ งานไม่ก้าวหน้า
 ในเวลาเดียวกัน อำนาจจากชาวต่างประเทศเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทยทั้งประเทศอีกด้วย
 พระองค์ทรงมีพระบรมราชาธิบายเพิ่มเติมด้วยอีกว่า การปฏิบัติงานราชการที่ล่าช้านั้น มีสาเหตุ
 มาจากความกตัตันทั้งภายในและภายนอกประเทศ ถ้าความกตัตันเหล่านี้ลดลงได้ การจะจัด
 ระเบียบใหม่ ๆ ภายในประเทศจะทำได้เช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ และจะสามารถสรรหาคน
 ให้เหมาะสมกับงานมาบรรจุหน้าที่ในราชการได้ ไม่ใช่ได้คนที่ไม่มีความรู้และความเพียรตั้ง
 ปัจจุบัน⁴¹ ความกตัตันภายในประเทศน่าจะเป็นเพราะอิทธิพลของขุนนางหรือ ชำราชการ
 บางคนบางกลุ่มในประเทศ ส่วนความกตัตันภายนอกจะเป็นจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กำลังล่า
 เมืองขึ้นอยู่ในขณะนั้น

จะเห็นได้ว่าความต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้ามารับราชการในตำแหน่ง
 ต่าง ๆ ในขณะนั้นเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นปัญหาอย่างรีบด่วน ซึ่งความจำเป็นนี้มีมาแล้วตั้งแต่
 รัชสมัยพระบรมชนกนาถ ครั้นถึงรัชสมัยของพระองค์ท่าน ความจำเป็นนี้ยิ่งรุนแรงขึ้นไปอีก

⁴¹จรัส กัมพลาคีรี (ผู้รวบรวม), "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเหตุขัดข้อง 4 ประการ ซึ่งทำให้การทิ้งปวงไม่สำเร็จไปได้โดยเร็ว,"
 ศิลปากร 10 (กรกฎาคม 2509): 24-34.

ทางออกเฉพาะหน้าก็คือ ต้องจ้างชาวยุโรปเข้ามาเป็นที่ปรึกษาและมาปฏิบัติงานเป็นจำนวนมาก⁴² วิกฤตการณ์นี้ทำให้พระองค์ต้องทรง ใช้เงินของประเทศจ้างชาวต่างชาติเพราะคนไทยยังมีความรู้ไม่พอเพียงแก่การปฏิบัติงานจึงทรงแก้ปัญหาอีกวิธีหนึ่งควบคู่กันไปด้วย คือ การส่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาต่อต่างประเทศ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง (King's scholarship) สำหรับบุคคลทั่วไปเพื่อไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วย อย่างไรก็ตามกำลังคนในระดับสูงก็ยังคงขาดแคลนอยู่อีกมาก⁴³ การส่งคนไปเรียนต่างประเทศเพื่อให้มีความรู้ความสามารถกลับมาบริหารประเทศแทนชาวต่างประเทศที่พระองค์ทรงจ้างไว้ ขณะที่บุคคลเหล่านี้กำลังไปศึกษาต่อต่างประเทศอยู่นั้น บุคคลที่มีความรู้ในการปกครองก็ยังมีน้อยไม่เพียงพอกับความต้องการอยู่ดี กระทั่งมหาดไทยจึงจัดให้มีการอบรมข้าราชการเพื่อส่งออกไปรับราชการตามหัวบ้านหัวเมืองต่าง ๆ จนถึง พ.ศ. 2445 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงนำความกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าสมควรแยกการอบรมวิชาข้าราชการพลเรือนออกจากกระทรวงมหาดไทยมาตั้งเป็นโรงเรียนหนึ่งต่างหาก⁴⁴ วัตถุประสงค์ คือ เพื่อฝึกคนออกไปช่วยงานราชการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงตระหนักพระราชหฤทัยถึงความสำคัญของการศึกษา เพื่อพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน อันจะมีผลสะท้อนไปถึงเศรษฐกิจ สังคมของชาติด้วย ทรงยึดมั่นในความคิดที่ว่า "หนทางแห่งความเจริญของชาติจะมีมาได้ก็โดยการศึกษา"⁴⁵ ดังนั้น การศึกษาก็คือลู่ทางที่นำชาติไปสู่ความเจริญได้ และหลังจากที่พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงเพิ่มขึ้นจากเดิม 7 กระทรวง เป็น 12

⁴² อนันต์ ศรีโสภณ, การวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย (Goal Analysis of University in Thailand), อ้างถึงใน Vella, W.O. 1955, p. 30.

⁴³ อนันต์ ศรีโสภณ, การวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย (Goal Analysis of University in Thailand), อ้างถึงใน Vella, W.O. 1955, p. 30.

⁴⁴ รong ศยามานนท์, วิทยานันท์เรื่องมหาวิทยาลัยและความมั่นคงของประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., 2503), หน้า 3.

⁴⁵ พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า 456.

กระทรวง* ความต้องการคนไปรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ ก็มีมากขึ้นโดยลำดับ แต่เนื่องจากบรรดาเสมียน ข้าราชการ ซึ่งมีอยู่แต่เดิมนั้นยังด้อยความรู้ การปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับระบบราชการแบบใหม่จึงเป็นไปได้ยาก สิ่งเหล่านี้เป็นสาเหตุให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงต้องแสวงหาผู้ที่มีความรู้ ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้วมาเป็นเสมียน ถึงแม้ว่าจะได้มีการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตบุคคลเข้ารับราชการตั้งแต่ต้น รัชสมัยของพระองค์แล้วก็ตาม โรงเรียนแห่งแรกได้แก่ "โรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก" หรือ "โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ"⁴⁶ ซึ่งโรงเรียนนี้อยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระยศดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระองค์ว่าสมควรแยกโรงเรียนนี้ออกมาจากกระทรวงมหาดไทย และมาตั้งเป็นโรงเรียนหนึ่งต่างหาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระดำริเห็นชอบด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง "โรงเรียนฝึกหัดวิชาทหารฝ่ายพลเรือน" เมื่อปี พ.ศ. 2442 เมื่อการบริหารโรงเรียนเจริญขึ้น ทรงมีพระราชดำริเห็นควรให้ชื่อโรงเรียนให้เหมาะสมกับที่นักเรียนได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กก่อนไปรับตำแหน่งในราชการอื่น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการฝ่ายพลเรือน เป็น "โรงเรียนมหาดเล็ก"⁴⁷ เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2445 อันเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยในสมัยนั้น⁴⁸

* กระทรวงทั้ง 12 กระทรวง ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงนครบาล กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงวัง กระทรวงเกษตรราธิการ กระทรวงยุติธรรม กระทรวงโยธาธิการ กระทรวงธรรมการ กระทรวงมรุธาธิการ และกระทรวงยุทธานธิการ ซึ่งประกาศเมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2435.

⁴⁶ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 71-73.

⁴⁷ "ประกาศตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก ณ วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร ศก 121," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17-18 (ร.ศ. 118-121), หน้า 338-339.

⁴⁸ วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 79.

โรงเรียนที่ตั้งขึ้นใหม่มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ นอกจากโรงเรียนมหาดเล็ก* แล้ว ยังมีโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการอีกหลายแห่ง เช่น โรงเรียนราชวิทยาลัย โรงเรียนของกระทรวงเกษตร โรงเรียนไปรษณีย์โทรเลข และโรงเรียนทางฝ่ายทหาร ตำรวจ เป็นต้น⁴⁹ ซึ่งโรงเรียนดังกล่าวนี้เป็นโรงเรียนในระดับอุดมศึกษาทั้งสิ้น ส่วนโรงเรียนมหาดเล็ก ได้รับการยกย่องว่า "เป็นโรงเรียนชั้นสูงแห่งแรกที่ผลิตนักปกครองชั้นนำ" เพราะเป็นโรงเรียนที่ผลิตคนออกไปรับราชการ อันนับได้ว่าเป็นกำลังสำคัญของชาติอย่างมากในเวลาต่อมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงมีพระราชดำริว่า โรงเรียนมหาดเล็กนี้สมควรจะได้รับการขยายประโยชน์ของโรงเรียนให้แพร่หลายไปถึงการอื่น ๆ ในฝ่ายพลเรือนให้ทั่วถึงกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กให้เป็นสถาบันอุดมศึกษา พระราชทานนามว่า "โรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" เมื่อปี พ.ศ. 2453⁵⁰ จุดมุ่งหมายของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ คือ "สำหรับส่งคนไปรับราชการทุกกระทรวงทบวงการ"⁵¹ จุดมุ่งหมายนี้จะไม่ต่างกับจุดมุ่งหมายของโรงเรียนมหาดเล็ก แต่เป็นการขยายการดำเนินงานให้กว้างขวางและมากขึ้น เนื่องจากเดิมนั้นโรงเรียนมหาดเล็ก มุ่งผลิตข้าราชการกระทรวงมหาดไทย แต่ขณะนั้นมีกระทรวงทบวงและกรมต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายกระทรวง การจะผลิตบุคลากรให้กระทรวง

* "โรงเรียนมหาดเล็ก" นี้ เดิมคือ "โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือน" แต่คนทั่วไปเห็นว่าชื่อโรงเรียนนี้ยาว จึงนิยมเรียกสั้น ๆ ว่า "โรงเรียนพระยาวิสุทธ" ซึ่งเป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กอยู่ในขณะนั้น และเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนมหาดเล็ก เมื่อ 1 เมษายน พ.ศ. 2445.

⁴⁹ วุฒิชัย มุลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5, หน้า 82.

⁵⁰ "ประกาศตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันที่ 1 มกราคม รัตนโกสินทร ศก 129," ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 23-24 (ร.ศ. 128-130), หน้า 448-451.

⁵¹ ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509 (พระนคร: โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2510), หน้า 10.

เดียว ย่อมไม่ควรแก่กาล จึงมีการเปลี่ยนขอบเขตการดำเนินงานเป็นผลิตบุคลากรให้ทุก
กระทรวง ทบวง และกรม โรงเรียนข้าราชการพลเรือน^{๕๒} นี้ ได้วางโครงการเปิดสอนวิชาด้าน
ต่าง ๆ ให้แก่ผู้ที่เข้ารับราชการหลายสาขา คือ วิชาการศึกษาแพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์
นิติศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ พาณิชยศาสตร์ วิชาการต่างประเทศ ครุศาสตร์ และรัฐประศาสน-
ศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2457 ได้จัดตั้งโรงเรียนที่วังประทุมวัน และรวมแผนกต่าง ๆ ของโรงเรียน
ซึ่งแยกกันอยู่ตามที่ต่าง ๆ มาไว้ด้วยกัน กล่าวคือ แผนกรัฐประศาสนศึกษาจากพระบรมมหา
ราชวัง แผนกฝึกหัดครู จากบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โรงเรียนเกษตรมาเป็นแผนกเกษตรศึกษา
ส่วนแผนกแพทยาลัยยังคงอยู่ที่วังหลังตามเดิม^{๕๓} กล่าวโดยสรุป คือ ในปี พ.ศ. 2458 โรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน^{๕๔} ที่ตำบลประทุมวันจึงมี 3 แผนก คือ แผนกรัฐประศาสนศึกษา แผนกเกษตร
ศึกษาและแผนกครุศึกษา ส่วนแผนกแพทยาลัยยังคงอยู่ที่วังหลัง ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำ
เจ้าพระยาเช่นเดิม ในปี พ.ศ. 2459 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็น "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย"^{๕๕} และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้กำหนดจุดมุ่งหมายสำคัญของมหาวิทยาลัย ให้เปิดโอกาสแก่ลูกหลานไทยทุกหมู่เหล่า มีโอกาส
เท่าเทียมกันที่จะศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาแห่งนี้ ดังข้อความในพระราชโองการว่า "ผู้ใดที่มี
ความประสงค์จะศึกษาวิชาชั้นสูงก็ให้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ได้ทั่วกัน"^{๕๖}

^{๕๒} "คำกราบบังคมทูลของนายกลสภากรรมการ ในวันพระราชพิธีก่อพระฤกษ์ โรงเรียน
ข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันที่ 3 มกราคม พระพุทธ
ศักราช 2458," ราชกิจจานุเบกษา 32 (23 มกราคม 2458): 2566-2572.

* เมื่อเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยครั้งแรก "จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" ไม่มี การันต์.

^{๕๓} ประกาศประดิษฐานโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโอนไปขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ,"
ราชกิจจานุเบกษา 34 (15 เมษายน 2460): 20-21.

^{๕๔} ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, หน้า 36.

ในระยะแรกเริ่ม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประกอบด้วยคณะต่าง ๆ 4 คณะ คือ คณะแพทยศาสตร์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ และคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ เปิดทำการสอนหลักสูตรประกาศนียบัตร 3 ปี^{๕๕} สาเหตุที่เปิดสอนได้ไม่ถึงขั้นปริญญา เพราะสาเหตุ 3 ประการ คือ หลักสูตรและการเรียนการสอนยังไม่เข้ารูปเพียงพอ ประการที่ 2 คือ จำนวนนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ 8 หรือชั้นมัธยมบริบูรณ์มีน้อย และประการสุดท้าย คือ จำนวนอาจารย์ยังไม่เพียงพอ^{๕๖} ในระยะบุกเบิกนั้นทางมหาวิทยาลัยยังไม่พร้อมทั้งด้านหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน ผู้เรียน และผู้สอน ดังนั้นจึงเปิดการเรียนการสอนได้เพียงระดับประกาศนียบัตร รายละเอียดเกี่ยวกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอในบทที่ 2

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันชั้นนำทางการอุดมศึกษาของไทย นิลิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้ที่สังคมนาคหวังว่า ในอนาคตจะเป็นผู้ที่ผู้นำทางด้านต่าง ๆ ที่สำคัญของประเทศไทย แต่การจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นได้รับผลกระทบจากการเมืองการปกครองมากจนเห็นได้ชัด จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่า

...การศึกษาของประเทศไทยจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของนักการเมืองและดำเนินการทุกอย่างเพื่อความพอใจของนักการเมืองและคณะผู้กุมอำนาจ การศึกษาที่มุ่งหวังเพื่อให้เกิดประโยชน์และสร้างพลังประชากรของคนในชาติตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เดิมนั้นก็เปลี่ยนแปลงไป...^{๕๗}

การเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่างในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ส่วนใหญ่มาจากผู้นำประเทศในขณะนั้น เข้าบริหารกิจการของมหาวิทยาลัย เริ่มจากที่

^{๕๕} ประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2459-2509, หน้า 37.

^{๕๖} อนันต์ ศรีโสภณ, การวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย (Goal Analysis of University in Thailand), หน้า 42.

^{๕๗} พิเศษ (นามแฝง), "พิชชาพาตระแวณกระทรวงศึกษาธิการ," สยามรัฐ (3 สิงหาคม 2519): 5.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นอกจากนั้นก็จัดให้เปิดมหาวิทยาลัยใหม่ทั้ง 3 มหาวิทยาลัย คือ เกษตรศาสตร์ แพทยศาสตร์ และศิลปากร ก็ล้วนแต่มีอิทธิพลทางการเมืองแอบแฝงอยู่ทั้งสิ้น ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากจุดมุ่งหมายเดิมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งมีผลทำให้บทบาทของการศึกษาต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย รัฐบาลใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือ เพื่อให้อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองบรรลุเป้าหมาย^{๕๙} เครื่องมือที่ใช้ในการเตรียมประชากรให้มีคุณภาพการศึกษา เคยมีคำกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "ประเทศจะเจริญกว่าประชาชนในประเทศนั้นไม่ได้"^{๖๐} นั้นหมายถึงว่าประชาชนต้องพัฒนาก่อนประเทศจึงจะพัฒนาตามไปด้วย ดังนั้นการจัดการศึกษาของชาติต้องให้สอดคล้องกับนโยบายพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สังคมใดก็ตามที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบหลักทั้ง 3 นี้ การจัดการศึกษาของชาติก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย^{๖๑} ฉะนั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งได้รับผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างมากในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ย่อมจะมีผลต่อการเรียนการสอนหลักสูตร การบริหารและกิจการนิสิตด้วยเช่นกัน

^{๕๙}จินดา ยัญทิพย์, "ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางปรัชญาการศึกษากับแบบการเรียนของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 3.

^{๖๐}จินดา ยัญทิพย์, "ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางปรัชญาการศึกษากับแบบการเรียนของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 1, อ้างถึงใน นางเยาว์ กาญจนจารี, "การพัฒนาอุดมศึกษา," วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ 3 (มกราคม 2512): 10.

^{๖๑}สมพงษ์ สิงหะพล, "แนวคิดทางด้านปรัชญาการศึกษาของนักศึกษาวิทยาลัยครูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต ภาควิชาบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 4.

ในเมื่อมหาวิทยาลัยมีหน้าที่เผยแพร่ความรู้แขนงต่าง ๆ เพื่อพัฒนาสังคมให้เข้าสู่ระดับความเจริญสูงสุด และเพื่อให้บรรดานักศึกษามีความสามารถไปเผชิญชีวิตภายหน้าในสังคม สามารถใช้ความรู้ การปฏิบัติตน มีความคิดเห็นของตนเอง มีทัศนคติที่ถูกต้อง มีจิตสำนึกของการเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ คนเหล่านี้แต่ละคนจะไปประกอบอาชีพต่าง ๆ ในองค์การทั้งรัฐบาลและเอกชนในระดับกลางและระดับสูง ความสำเร็จของแต่ละคนเมื่อรวมกันย่อมถือเป็นความสำเร็จของชาติ ดังนั้นคุณภาพของมหาวิทยาลัย ซึ่งจะแสดงออกโดยคุณภาพของบัณฑิตย่อมกระทบกระเทือนคุณภาพของชาติเป็นส่วนรวมด้วย^{๕๑} แต่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยนั้นได้รับอิทธิพลของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้ใช้หนังสือพิมพ์และการกระจายเสียงทางวิทยุเป็นสื่อครอบงำความคิดของประชาชนส่วนใหญ่ อาทิรายการสนทนาระหว่าง นายมัน ชูชาติ และ นายคง รักไทย เป็นกระบอกเสียงของผู้นำ ใช้หนังสือพิมพ์ทุกฉบับเป็นทรัพย์สินส่วนตัว สร้างลัทธิผู้นำอย่างเต็มที่ มีการออกพระราชบัญญัติการพิมพ์ ให้อำนาจแก่รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย คือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้มีอำนาจเด็ดขาดตัดสินว่าหนังสือพิมพ์ฉบับไหนจะถูกห้ามดำเนินการต่อไป หรือถูกยึดกิจการ ห้ามประชาชนรับฟังสถานีวิทยุต่างประเทศ ยกเว้นสถานี "โตเมอิ" ของญี่ปุ่น ข่าวสารทุกประเภท ตลอดจนข่าวการเมืองทุกชิ้นต้องผ่านการตรวจโดยเจ้าพนักงาน^{๕๒} นอกจากนี้ผู้นำของประเทศยังใช้อำนาจเผด็จการทางการเมือง ลบชื่อนิสิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เขียนบทความลงหนังสือและบทความนั้นไม่เป็นที่ถูกใจผู้นำรัฐบาล จากบันทึกเหตุการณ์และความทรงจำของระวี ภาวิไล กล่าวว่า

... เหตุการณ์วันหนึ่งซึ่งเป็นข่าวก่อความหวุ่นไหวอดัดสะเทือนใจในหมู่พวกเราในคืนตอนกลางปี 2484 นั่นก็คือ การที่เพื่อนรุ่นเดียวกันคือ คุณเลอพงษ์ สุราษฎร์วานิช ได้ถูกลบชื่อออกจากความเป็นนิสิต โดยได้เขียนบทความบันทึกการท่องเที่ยวเรื่อง "เยี่ยมพ่อ"

^{๕๑} เกษม สุวรรณกุล, "สภาพของมหาวิทยาลัยของประเทศไทยในปัจจุบัน," ใน รายงานการสัมมนามหาวิทยาลัย ครั้งที่ 2 การบริหารงานมหาวิทยาลัย (พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 86.

^{๕๒} แกรมสุข นุ่มนนท์, ประวัติศาสตร์ไทย (นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), หน้า 145.

ลงพิมพ์ในหนังสือ มหาวิทยาลัย ฉบับ 23 ตุลาคม 2484... เป็น
การกระทำที่ขาดความยุติธรรมและเป็นภาระที่หนักการเมืองก้าวก้าว
รุกรานกิจการภายในของมหาวิทยาลัยอย่างชัดเจน ถึงขั้นที่
ดำเนินการให้ลงโทษนิสิตผู้ปราศจากความผิด ทำให้ผู้นั้นเสียนาคต
ในทางการศึกษาเป็นอย่างมาก...^{๕๖}

ฉะนั้นการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงสมัย
สงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ผู้วิจัยคิดว่า ทฤษฎีการจัดการศึกษานั้น สังคมมีผลกระทบต่อการจัด
การศึกษาทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับไหน ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัยมีขบวนการหรือวิวัฒนาการหรือการเคลื่อนไหวอย่างไรต่อการตั้งรับสถานการณ์ใน
ช่วงนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่ชวนให้น่าศึกษาทั้งสิ้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความคิดว่า ในฐานะที่เป็นนิสิตสาขา
พื้นฐานการศึกษา จึงมีความเชื่อว่า พื้นฐานทางสังคมไทยซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบของ
พื้นฐานทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของจุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย จนทำให้ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะค้นคว้าวิจัยจากข้อมูลและหลักฐานทางประวัติศาสตร์
ชั้นต้นของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อันจะมีผลให้ข้อมูลดังกล่าวได้รับการเสนอในรูปแบบของ
ระบบระเบียบวิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์อันจะเป็นผลให้ได้ทราบถึงปัญหา อุปสรรค และ
ความสำเร็จในการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึง สงครามโลก
ครั้งที่ 2 และทำให้ได้รวบรวมหลักฐานอ้างอิงถึงจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยระยะแรกตั้งจนถึง
สงครามโลกครั้งที่ 2 ดังมีรายละเอียดวิธีวิจัยดังต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงก่อนสงครามโลก
ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2459 ถึง พ.ศ. 2481
2. เพื่อศึกษาสภาพจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482
ถึง พ.ศ. 2488

^{๕๖}ระวี ภาวิไล, 7๗ ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 74.

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งพิจารณาศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์ข้อมูลโดยคำนึงถึง ลักษณะของหลักสูตร ลักษณะของการจัดการเรียนการสอน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนสภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญอันนำมาต่อแนวคิดการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาทิ ภาวะเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง และการเมืองของประเทศไทยในช่วงระยะแรกตั้ง จนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2459 ถึง พ.ศ. 2481 รวมทั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2488

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หมายถึง สถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกของประเทศไทย ซึ่งมีประวัติวิวัฒนาการมาจากโรงเรียนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และโรงเรียนมหาดเล็ก การวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 2 ระยะดังนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 หมายถึง สภาวะเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองของประเทศไทยในระหว่างปี พ.ศ.2482 ถึง พ.ศ.2488

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งได้ดำเนินการเป็นขั้นตอน ดังนี้

1.1 รวบรวมข้อมูลในทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีขั้นตอนย่อยดังนี้ คือ

1.1.1 สืบหาข้อมูลที่เก็บข้อมูลว่า ข้อมูลที่ต้องการ คือ ประวัติและความเป็นมาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยระยะแรกตั้งจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ลักษณะของหลักสูตร ลักษณะของการจัดการเรียนการสอน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตลอดจนสภาพการณ์และเหตุการณ์สำคัญอันนำมาต่อแนวคิดทางการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงเวลาดังกล่าว พร้อมทั้งสำรวจแหล่งที่จะได้มาซึ่งข้อมูลและวิธีการที่จะได้ข้อมูลดังกล่าวมาแล้ว แหล่งข้อมูลได้แก่ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย ห้องสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

ห้องสมุดของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดคณะต่าง ๆ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เช่น คณะรัฐศาสตร์ คณะวิศวกรรมศาสตร์ เป็นต้น.

1.1.2 กำหนดโครงการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยพิจารณาถึงลักษณะของข้อมูลที่เป็นลายลักษณ์อักษร อันได้แก่ จดหมายเหตุ ตำนาน พงศาวดาร เอกสารทางราชการ เอกสารโต้ตอบ ระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ บันทึก จดหมายส่วนตัว หนังสือพิมพ์ และงานพิมพ์ทางประวัติศาสตร์ พร้อมทั้งพิจารณาถึงความสำคัญของข้อมูล ด้วยการแบ่งข้อมูลตามความสำคัญ 2 ประเภท กล่าวคือ

ก. ข้อมูลชั้นหนึ่ง หมายถึง ข้อมูลที่ถูกบันทึกโดยผู้เกี่ยวข้องหรือผู้อยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วยการประสพด้วยตนเอง ได้แก่ บันทึกของทางราชการ ทะเบียน รายงานการประชุม จดหมาย ตาราง สิ่งพิมพ์ รวมทั้งไมโครฟิล์ม

ข. ข้อมูลชั้นรอง หมายถึง ข้อมูลที่เขียน บันทึก คัดลอกมาจากข้อมูลชั้นหนึ่งอีกทีหนึ่ง ได้แก่ หนังสือ ตำรา สารานุกรม หนังสืออ้างอิง วารสาร ดัชนี วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยต่าง ๆ

1.1.3 อ่านและจดบันทึกข้อมูลที่ต้องการ พร้อมทั้งระบุแหล่งที่มา

1.2 คัดเลือกและวิเคราะห์หลักฐาน

เมื่อได้หลักฐานทั้งเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำวิจัย นำข้อมูลเหล่านั้นมาคัดเลือก วิเคราะห์เพื่อตรวจสอบความสมบูรณ์และน่าเชื่อถือได้ ด้วยการวิเคราะห์หลักฐานเกี่ยวกับหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน ตลอดจนแนวโน้มปัจจัยต่าง ๆ มาประกอบการพิจารณา คือ ปัจจัยทางด้านสังคม ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครอง รวมทั้งปัจจัยด้านอื่น ๆ ที่เป็นสาเหตุทำให้มีการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2

เนื่องจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เป็นข้อมูลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ที่ผ่านไปแล้วในอดีต ไม่อาจสร้างเหตุการณ์ให้เกิดซ้ำอย่างเดิมได้อีก และข้อมูลดังกล่าวมีอยู่ไม่ครบถ้วน ผู้วิจัยจึงมีขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้ วิพากษ์ วิธีทางประวัติศาสตร์ เพื่อช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1.2.1 วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ ซึ่งคำนึงถึงแหล่งที่มา, ข้อสนเทศและความน่าเชื่อถือของข้อมูล แบ่งได้เป็น 2 ประการ คือ

ก. การวิพากษ์ภายนอก ด้วยการตรวจสอบข้อมูลที่ได้รวบรวมมาแล้วถึงข้อมูลที่แท้จริง, ความสมบูรณ์ของข้อมูล, อายุของข้อมูล, สภาพแวดล้อมของข้อมูลกับความสอดคล้องกับเหตุการณ์, ตัวผู้สร้างข้อมูล

ข. การวิพากษ์ภายใน ด้วยการประเมินและทดสอบความเที่ยงตรงของข้อมูล

2. รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และตีความ นำมาเรียบเรียงและนำเสนอเป็นแบบพรรณนาความ แยกแยะเป็นบทตามลำดับความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง ดังนี้

2.1 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยระยะแรกตั้งจนถึงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2459 ถึง พ.ศ. 2481

- ประวัติและความเป็นมาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประวัติและความเป็นมาของคณะต่าง ๆ ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ลักษณะของหลักสูตร

2.2 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2488

- ประวัติและความเป็นมาของคณะต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้นในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงเวลานั้น
- ลักษณะของหลักสูตร
- กิจกรรมของมหาวิทยาลัย

2.3 สรุปผลการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงปัญหา อุปสรรค ความล้มเหลวและความสำเร็จในการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะแรกตั้งจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2
2. ได้รวบรวมหลักฐานอ้างอิงเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยระยะแรกตั้งจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2